

çevredeki bölgeleri vergiye bağlamıştı. İslâm öncesi Arap tarihinin önemli bir şahsiyeti olduğu ve kendisiyle ilgili rivayetlerin efsanevî unsurlar taşıdığı görülen Cezîme, o sıralarda Suriye'de hüküm süren Tedmür (Palmyra) Krallığı'na saldırarak melikini öldürdü ve onun yerine geçen kızı Zebbâ ile evlenip iki hükümdarlığı birleştirmek istedi. Babasının intikamını almak için bunu fırsat bilen Zebbâ evlilik teklifini kabul etti ve bir müddet sonra az bir kuvvetle ülkesine gelen Cezîme'yi tuzağa düşürerek öldürttü.

Alaca (baras) hastalığına yakalanmış olduğu için el-Ebraş veya el-Vazzâh (الوضاح) lakabı ile anılan Cezîme'nin kendisine başkalarından farklılık sağladığını söyleyerek hastalığı ile övündüğü rivayet edilir. Son derece kibirli olduğu için işret arkadaşlığına kimseyi lâıyk görmez, sadece ed-Dayzenân denilen iki putu yanına alarak eğlenir, kendisi bir kadeh içince birer kadeh de bu putlara dökerdi.

Hükümdarlığının 60 veya 120 yıla yakın sürdüğü söylenen ve oldukça uzun yaşadığı anlaşılan Cezîme el-Ebraş'ın kehanetle de uğraştığı, hatta peygamberlik iddiasında bulunduğu rivayet edilir. Araplar arasında mancinığı ilk defa onun bulduğu, pabuç ve mumu ilk defa onun kullandığı söylenir. Maceralı hayatından birçok unsur Arap şiiri ve darbimesellerine yansımıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, V, 167; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 108, 554, 580, 618, 641, 645-646; Ya'kübî, *Târîh*, I, 208-209; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 378, 543; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb* (Meynard), III, 181-194; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 18; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 259-261; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülâğu'l-ereb*, II, 175, 177-182, 338; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 104-106, 167-168, 178-183; Zirikî, *el-A'âm* (Fet-hullah), II, 114; Fr. Buhl, "Cezîme al-Abraş", *IA*, III, 152; İ. Kavar, "Djadhîma al-Abrash", *EI*² (Fr.), II, 375.

AHMET ÖNKAL

CEZİRE

(الجزيرة)

İslâm coğrafyacıları tarafından
Yukarı Mezopotamya'ya verilen ad.

Cezîretü Asûr, İklimü Asûr da denilen bu bölge Dicle'nin doğusunda kalan Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesini de içine alır. İbn Havkal (*Şaretü'l-arz*, s. 204) ile İzzeddin b. Şeddâd'ın (*el-A'läku'l-hağîre*, III/1, 4-7) aksine Makdisî

Musul'u, hatta Tıkrîf'i bu bölgeye dahil eder (*Ahşenü't-tekâşim*, s. 136-151). İslâm tarihçilerine ve Tevrat'a göre Nûh'un gemisi bu bölgede toprağa oturmuş, yüzünde ilk şehirler bu bölgede meydana gelmiş, İbrâhim peygamber bu bölgeden Filistin'e gitmiştir. Tevrat'a göre cennet bu bölgededir. Bazı hadislerle göre bölgeyi sulayan nehirlerden Fırat cennet ırmaklarındanandır.

el-Cezîre çok yüksek olmayan bir bölge olup Fırat-Diyarbakır arasındaki Karacadağ, Mardin ve Cizre arasındaki Tûr Abdîn, Belih ve Habur ırmakları arasındaki Cebeliabdülazîz, Habur ile Dicle arasındaki Sincar dağı, Musul'un güneyindeki Cebelimekhûl bu bölgede yer alır. Bu dağlardan çıkan akarsular arasında Fırat'a karışan Belih ile Habur, yöredeki Harran ve Re'sül'ayn'dan (Ceylanpınar) çıkar. Habur'a katılan Hirnas çayının kaynağı ise Tûr Abdîn bölgesindedir. Sincar dağından Sarsar ırmağı doğar ve çölde kaybolur.

el-Cezîre'nin batısında Suriye, kuzeybatısında Gaziantep, Maraş ve Malatya yer alır. Bölgenin doğusunda Doğu Anadolu, güneyinde Irak bulunur. el-Cezîre İslâm'dan önce ve İslâm tarihinin başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre "Diyârîmudar", "Diyârîrebîa" ve "Diyârîbekr" olmak üzere üç tarihî bölgeye ayrılmıştır. Eskikağ'da bölgede Araplar yaşıyordu. Nusaybin İranlılar tarafından Arvastân, Ermeniler tarafından Bes Arabâyâ diye adlandırılıyordu. İslâm tarihinin başlarında bu bölgede Araplar'dan başka Ârâmîler de vardı. Abbâsîler devrinden itibaren bölgeye Türkler de gelmeye başlamışlar, Selçuklular'dan sonra bölgede birçok Türk devleti kurulmuştur. Haçlı seferleri sırasında bu bölgede oturan Türk kabileleri büyük bir askerî potansiyel teşkil ediyorlardı.

el-Cezîre Anadolu-Irak-Suriye bölgelerini birbirine bağlaması itibarıyla büyük bir tarihî ve stratejik öneme sahiptir. Bugün bölgenin kuzey yarısı Türkiye, güney yarısı ise Suriye ve Irak topraklarında bulunmaktadır. Bağdat demiryolu buradan geçer, burası aynı zamanda Münbit Hilâl'in orta kısmını teşkil eder. el-Cezîre'nin Diyarîmudar kısmında Urfa, Harran, Rakka (Suriye), Samsat, Re'sül'ayn; Diyarîrebîa kısmında Musul, Nusaybin, Sincar (Irak), Dârâ, Cizre; Diyarîbekr kısmında Âmid (Diyarbakır), Mardin, Meyyâfârikîn, Hasankeyf gibi önemli merkezler yer alır. Bu bölgeye İslâm'dan önce sırasıyla Bâbilliler, Asurlular, Hititler, Persler, Büyük İskender, Selefkiler, Romalılar, Bizans ve Sâsânîler sahip olmuşlardır. el-Cezîre bölgesi III-VI. yüzyıllarda Romalılar'la Sâsânîler arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. İslâmîyet ortaya çıktığı sırada bölge önce Sâsânîler'in, sonra Bizanslılar'ın eline geçmişti. Bizans Re'sül'ayn'dan Tûr Abdîn'e kadarki sahayı, Sâsânîler ise Nusaybin ile Tûr Abdîn'in güneyindeki bölgeyi ellerinde tutuyorlardı. Sınır Nusaybin ile Dârâ arasından geçiyordu. Suriye ve Irak'ın müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine bölgedeki Bizans ve Sâsânî kuvvetlerinin devlet merkezleriyle irtibatı azalmıştı. Bu sırada 17 (638) yılında Hz. Ömer ile Suriye'deki kumandanlar arasında Câbiye'de yapılan toplantıdan sonra Suriye ve Mısır bölgelerinin emniyetini sağlamak için el-Cezîre bölgesinin fethine karar verildi. 18 (639) yılında Hz. Ömer Suriye Valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a bir mektup yazarak el-Cezîre bölgesinin fethine girişilmesini emretti. O da İyâz b. Ganm'i 5000 veya 6000 kişilik bir kuvvetin başında el-Cezîre bölgesine gönderdi. İyâz Rakka'dan bölgenin fethine başladı. 18-19 (639-640) yıllarında batı kısımlarını zaptetti. Musul ve Dicle'nin doğusundaki yerler ise 20 (641) yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de bulunduğu Irak ordusu tarafından fethedildi. İyâz b. Ganm 20 (641) yılında vefat edince Humus-Kinnesrîn-el-Cezîre valiliğine Habîb b. Mesleme, ondan sonra da Umeyr b. Sa'd tayin edildi. 26 (647) yılında Muâviye Suriye-el-Cezîre valisi oldu. Muâviye Humus-Kinnesrîn ve el-Cezîre'ye Habîb b. Mesleme'yi tayin etti. Daha sonra el-Cezîre'yi onun elinden alarak Dahhâk b. Kays el-Fihrî'ye verdi. Dahhâk Hz. Osman'ın öldürülmesine (35/656) kadar bu görevde kaldı. Hz. Ali halife olunca el-Cezîre'ye Mâlik el-Eşter'i tayin etti. Fakat Dahhâk Mâlik'e karşı geldi ve Muâviye'nin yardımıyla onu Musul'a püskürttü. Bu dönemde bölgede meydana gelen en önemli iki olay Sıffin Savaşı ve Hz. Ali'nin öldürülmesidir. Muâviye halife olunca Suriye ve el-Cezîre'ye Nu'mân b. Beşîr'i vali tayin etti. Onun valiliği Muâviye'nin ölümüne (60/680) kadar devam etmiştir.

Emevîler devrinde el-Cezîre Suriyeliler'le Iraklılar arasındaki mücadelelere sahne oldu. Kaysiler tarafından desteklenen Süleyman b. Surad, Re'sül'ayn yakınındaki bir savaşta Ubeydullah b. Ziyâd'ın bir kumandanı tarafından öldü-

rüldü (65/685). Bir yıl sonra Muhtâr es-Sakafî'nin kumandanı İbrâhim b. Mâlik el-Eşter Suriyeliler'i mağlûp edince Nusaybin, Dârâ ve Sincar'ı ele geçirdi. Abdülmelik 691'de Deyrûlcâselik'te Mus'ab b. Zübeyr'i yenmeden önce el-Cezîre bölgesini itaati altına aldı. Bu sıralarda Kayslılar ile Tağlibliler arasında da savaşlar cereyan ediyordu. Haccâc zamanında ve daha sonraki dönemde bu bölgede pek çok Hâricî isyanları oldu. Emevîler'in sonlarında Hâricî isyanları çok tehlikeli bir hal aldı.

Nu'mân b. Beşîr'den sonra Emevîler devrinde Harran ve el-Cezîre bölgesinin önemi çok arttı. Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın idareleri de el-Cezîre valilerine verildi ve hânedan mensupları buraya vali tayin edildi. Bu valiler arasında Muhammed b. Mervân ile Mesleme b. Abdülmelik'i özellikle zikretmek gerekir. Son Emevî Halifesi II. Mervân da halife olmadan önce Harran'da valilik yapmıştır. Halife olunca burasını devletin merkezi yapmış, buradaki Büyük Cami'yi (Firdavs Camii) genişlettiği gibi büyük bir saray yaptırmıştır.

el-Cezîre Emevî Devleti'ne sadık bölgelelerin başında geliyordu. Bu sebeple Abbâsîler'e mukavemet göstermiş, II. Mervân bölgeden topladığı kuvvetler sayesinde Abbâsîler'le Zap Suyu Savaşı'nı yapmıştır. Ardından burada Ebû Ca'fer el-Mansûr'un amcası Abdullah b. Ali isyan etmiştir. Bu sırada bilhassa Hârûnürreşîd devrinde Rakka'nın önemi artmış, burası Abbâsîler'in yazlık merkezi olmuştur. Mehdî'nin halifelîği devrinden (775-785) itibaren bölgede Hâricî isyanları yeniden başlamıştır. Me'mûn devrinde patlak veren Nasr b. Şebes isyanı ise bütün el-Cezîre bölgesine yayılmış ve Abdullah b. Tâhir tarafından güçüklü bastırılmıştır (824).

Abbâsîler devrinde el-Cezîre bölgesi her yaz Bizans'a yapılan seferlere üs vazifesi görmüş, bu sebeple bölge Emevîler devrindeki önemini korumuştur. Bu devirde bölgede yoğun bir nüfus vardı. Ticaret ve ziraat gelişmişti. Bölge genellikle Suriye ile beraber tek bir vilâyet halinde idare ediliyordu. Bazen Musul ve Doğu Anadolu'nun bir kısım vilâyetleri de bu bölgeye bağlanıyordu. Bu devirdeki el-Cezîre valilerinin en önemlileri arasında Tâhir b. Hüseyin, oğlu Abdullah b. Tâhir ve Büyük Boğa zikredilebilir.

IX. yüzyılın ikinci yarısında bölge bir ara Mısır'daki Tolunoğulları'nın idaresi altına girdi. Burada bazan Abbâsîler'e, bazan Tolunoğulları'na bağlı olan İshak b. Kundacık, Muhammed b. Ebû's-Sâc gibi valiler hüküm sürdüler. 892 yılında bölge son olarak Bağdat'a bağlandı. Bundan biraz sonra bölgede Hamdânîler ortaya çıktı. 293 (906) yılında bu aileden Ebû'l-Heycâ Musul valisi oldu. Nâsîrûdevle unvanını alan oğlu Hasan ise 357 (968) yılına kadar Diyârrebîa ve Diyârîmudar bölgelerini idare etti. Yine bu hükümdar devrinde kardeşi Seyfûdevle Ali 944 yılından itibaren Hamdânîler'in Halep kolunu kurdu. Bu beylik zaman zaman el-Cezîre'nin bir kısmını da idaresi altında tuttu. 367 (977-78) yılında bölge Büveyhîler'den Adudûdevle tarafından zapt edildi. Bu sırada Diyarbakir'de Mervânîler, Musul'da Ukaylîler, Harran'da Nümeyrîler gibi yerli hânedanlar ortaya çıkmıştı. Ukaylîler'den Kırvâş b. Mukallid ile Harran'daki Nümeyrîler 401 (1010-11) yılında Fâtımîler'in hâkimiyetini tanıdılar. Aynı sıralarda Bizans yeniden yükseliş devrine girdi. Urfa, Samsat gibi el-Cezîre'nin önemli merkezleri Bizanslılar'ın eline geçti. İbn Havkal ve Makdisî adı geçen yerli bedevî hânedanların hâkimiyeti ve Bizans'ın baskısı sonucu el-Cezîre bölgesinin eski zenginliğini kaybettiğini söylerler (*Şaretü'l-arz*, s. 204-230; *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 136-151).

el-Cezîre bölgesi oldukça zengin, mûmbit, akarsuları ve otlakları bol bir bölgedir. Doğu Anadolu, Cebeliabdülaziz, Sincar ile Rakka arasındaki saha, bilhassa Harran-Re'sül'ayn bölgesi çok verimli bir ziraat bölgesidir. Bölge hububatı, atları, koyunları ve çeşitli ürünleriyle Abbâsîler devrinde Bağdat ve Sâmerâ'yı besliyordu. Musul'un hububatı, balı, pastırması, kömürü, yağı, peyniri, kudret helvası, sumakı, narı, zifti, demiri, bıçakları, okları, zinciri meşhurdu. Nusaybin'in kestanesi, kuru ve yaş meyveleri, ölçü aletleri, kaymağı, develeri; Rakka'nın sabununu, zeytinyağı, kalemi; Harran'ın reçeli, balı, pamuğu, ölçü tartı aletleri; Cizre'nin cevizi, bademi, tereyağı, atları; Haniye'nin peyniri, keklîği, kuru meyveleri; Mâlesâyâ'nın sütü, kömürü, üzümleri, yaş meyveleri, keteni, keneviri; Âmid'in yünlû elbiseleri, Rum ketenleri meşhurdu. Fırat ve Dicle vasıtasıyla nehir taşımacılığı ticaretin canlı kalmasına yardımcı ediyordu. Cizre Doğu Anadolu ve İç Anadolu'dan, Bâlis Suriye'den gelen ti-

caret mallarının toplandığı yerdi. Ayrıca İpek yolunun önemli bir kolu buradan geçiyordu.

Abbâsî halifeleri bölgenin kontrolüne büyük önem veriyorlardı. Emevîler devrinde ve Abbâsîler'in ilk asrında bu bölge devletin en çok vergi ödeyen vilâyetiydi. Fakat X. yüzyılda bölgenin zenginliği azaldı. Kudâme b. Ca'fer tarafından verilen 306 (918-19) yılı bütçesi Musul Hamdânîleri'nden istenen miktarla karşılaştırılırsa önemli bir eksilme olduğu görülür. Kudâme'nin eserine göre Diyârîmudar 6 milyon dirhem, Diyârrebîa 9.633.000 dirhem, Musul 3.600.000 dirhem yıllık vergi veriyordu. 332 (944) yılında Hamdânîler'den Nâsîrûdevle Diyârrebîa ile Diyârîmudar'ın bir kısmı için 3.600.000 dirhem vergi vermeyi kabul etmişti. 337 (948-49) yılında Büveyhîler zamanında aynı hükümdardan 8.000.000 dirhem istendi, fakat öyle anlaşılıyor ki 2.000.000 dirhemden fazla ödemedi.

XI. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye Selçuklular'ın gelişiyiyle siyasî harita tamamen değişti. Bölgedeki yerli yarı göçebe hânedanların yerini Türk beylikleri aldı. Selçuklular el-Cezîre bölgesine geldiklerinde Musul, Harran ve Âmid'de yukarıda zikredilen mahallî hânedanlar vardı. Urfa ve Samsat Bizanslılar'ın elindeydi. 479 (1086-87) yılında Melikşah Halep'e gelirken Bozan Urfa'yı ve Samsat'ı Bizanslılar'ın elinden aldı. Melikşah Bozan'ı Urfa valiliğine tayin etti. Musul, Nusaybin ve Sincar'ı Ukaylîler'den İbrâhim b. Kureys'e, Harran, Suruç ve Rahbe'yi Müslim b. Kureys'in oğlu Muhammed'e, Rakka ve Ca'ber'i Sâlim b. Mâlik'e verdi. Bu arada 1084 yılında Sultan Melikşah, Fahrûdevle b. Cehîr'i Âmid ve Mardin'i Mervânîler'den almakla görevlendirdi. Fahrûdevle'nin oğlu Zaîmûdevle Âmid şehrini ele geçirdi ve buraya vali tayin edilen Fahrûdevle 1087'de azledilerek Âmid'e Kıvâmülmülk Hasan b. Abdülmelik el-Belhî getirildi. 485 (1092) yılında Melikşah'ın ölümünden sonra el-Cezîre bölgesine Tutuş hâkim oldu. Bu bölgedeki şehirler onun emîrleri tarafından idare edilmeye başlandı. Ardından bölgeye Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarıslan geldi. Bu sırada Harran Musul Valisi Kürboğa'nın idaresindeydi. Bozan'dan sonra Urfa'ya Ermeni Toros hâkim olmuş, ardından burada Şubat 1098'de I. Baudouin tarafından Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştu. Bu kontluk Samsat'ı da ele geçirmişti. Meyyâfârikîn'e Altaş, Âmid'e Sadr, Hani

ile Erzen'e Şâhruh, Siirt ve Behmur'da Kızılarslan, Hasankeyf'e Türkmen Mûsâ gibi Türk beyleri hâkim olmuşlardı. 102'de Hasankeyf'i Artuk Bey'in oğlu Sökmen ele geçirdi. 1106 yılı civarında ise Artuk'un diğer oğlu Necmeddin İlgâzi Mardin'i aldı. Böylece bölgede yedi beylik ile bir Haçlı kontluğu meydana geldi. Bunlardan Emîr Sadr bir müddet sonra öldü. Yerine kardeşi İnal geçti ve Âmid'de İnaloğulları Beyliği kuruldu. Siirt ise 1131 yılında Hasankeyf Artukluları tarafından ele geçirildi. el-Cezîre bölgesinde Musul Atabegliği ve ona bağlı Sincar ve Harran, Rakka ve Ca'ber Emirliği, Mardin ve Hasankeyf Artukluları, İnaloğulları gibi müslüman devletçikler meydana geldi. Bu beylikler uzun müddet bölgeyi Urfa Haçlı Kontluğu ile Antakya Prinkepsliği'ne karşı korudular. Fakat aralarından hiçbiri Urfa Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldıracak ve bölgedeki Haçlı baskısına son verecek durumda değildi. Nihayet 521 (1127) yılında Musul Atabegliği'ne İmâdüddin Zengî b. Kâsımüddeve Aksungur tayin edildi. Harran ile Halep'e de sahip olan Zengî zamanla bölgede gücünü artırarak kuvvetli bir devlet kurdu ve 1144 yılında Urfa'yı Haçlılar'dan geri alarak el-Cezîre bölgesindeki müslüman birliğini sağladı. 1146 yılında Zengî'nin Ca'ber Kalesi önünde öldürülmesi üzerine Halep'te Nüreddin Mahmud ve Musul'da Seyfeddin Gazi (I) adlı oğulları yönetime hâkim oldular. Zamanla bunlardan Nüreddin Mahmud bölgede büyük bir devlet kurdu ve el-Cezîre bölgesindeki Artuklu beylerini de himayesi altına aldı. Ondan sonra Selâhaddin-i Eyyübî devrinde el-Cezîre bölgesinin büyük bir bölümü 1174-1182 yılları arasında Musul Atabegleri ve onların tayin ettiği çeşitli valiler tarafından idare edildi.

Selâhaddin-i Eyyübî 1182-1183 ve 1185 yıllarında gerçekleştirdiği seferleriyle bölgeyi idaresi altına aldı. Âmid'i İnaloğulları'ndan alarak Hasankeyf sahibi Nüreddin Muhammed b. Karaarslan'a, Urfa ve Samsat'ı da Harran Emîri Muzafferrüddin Gökbörü'ye verdi. Musul Atabegliği ve Mardin Artuklu Beyliği tâbi devlet statüsüne bağlandı. Meyyâfârikîn ve Sincar merkeze bağlı beylikler haline getirildi.

Selâhaddin 1193 yılında öldüğü sırada Meyyâfârikîn, Harran, Urfa ve Samsat kardeşi el-Melikü'l-Âdil'in; Sincar, Suruç, Rakka II. İmâdeddin Zengî'nin; Musul İzzeddin Mesûd'un; Âmid ve Ha-

sankeyf Kutbüddin Sökmen'in; Mardin II. İlgazi'nin idaresi altında idi. Selâhaddin'den sonra bölgede kardeşi el-Melikü'l-Âdil önemli rol oynadı. el-Cezîre'yi Musullular'a karşı koruduğu gibi oğlu el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb, Meyyâfârikîn Eyyübî Beyliği'ni kurdu. Hasankeyf de Artuklular'dan alınarak Eyyübîler'e bağlı bir beylik haline getirildi. Bu arada 1198-1199 yıllarında el-Melikü'l-Âdil Mardin'i muhasara ederek burayı kendine tâbi hale getirdi. Bununla beraber Mardin Artukluları 1408 yılına kadar devam ettiler. Bundan sonra el-Melikü'l-Âdil ve oğulları el-Melikü'l-Kâmil ile el-Melikü'l-Eşref tarafından el-Cezîre bölgesi idare edildi. Bu sırada bölge mâmurlaştı. Şehirlerde medreseler, hastahaneler kuruldu. Harran bölgenin merkezi durumundaydı. 1230 yılından itibaren bölge Eyyübîler'le Anadolu Selçuklularının mücadelesi sahası oldu. Bir ara Âmid, Urfa, Samsat şehirleri Anadolu Selçuklularının eline geçti. Ardından bölgede Hârizmliler ve Moğollar göründüler. Bu sırada 1232'den itibaren Hasankeyf önce el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb, 1240 yılından itibaren de oğlu Turan Şah tarafından idare edildi.

el-Cezîre bölgesi Artuklular'ın ilk dönemlerinden itibaren yoğun bir Türk nüfusuna sahip olmuş, bölge halkı Haçlılar'a karşı mücadelede önemli askerî hizmetlerde bulunmuştur. Selâhaddin-i Eyyübî de bu bölgeyi hâkimiyeti altına aldıktan sonra Haçlılar'ı kesin yenilgiye uğratmış ve Kudüs'ü geri almıştır.

Eyyübîler'den sonra bölge İlanlılar'ın hâkimiyeti altına girdi. Hülâgü 1258'de Hasankeyf'i ve Mardin'i, ardından 1259 yılında Âmid ile Meyyâfârikîn'i Eyyübîler'den aldıktan sonra el-Cezîre bölgesini işgal etti. Eylül 1260 tarihinde Memlûkler'in Moğollar'ı Aynicâlût'ta yenmesinden sonra bölge Memlûkler'le İlanlılar arasında mücadeleye sahne oldu ve yeniden fakirleşti. Harran, Meyyâfârikîn, Hasankeyf şehirleri İlanlılar tarafından tahrip edildi. XIV. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye Memlûkler hâkim oldular. 1393 yılında buraya Timur geldi. Ardından Karakoyunlular'ın, sonra Akkoyunlular'dan Uzun Hasan'ın eline geçti. Uzun Hasan'dan sonra oğlu Yâkub bölgeyi elinde tuttu. 1507 civarında Safevîler ile Memlûkler arasında paylaşıldı. 1516 yılında ise Osmanlı hâkimiyeti altına girdi ve Diyarbekir Beylerbeyliği kuruldu. Musul da ayrı bir beylerbeylik merkezi oldu. Urfa ve Mardin şe-

hirleri Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlı sancak merkezi oldular. Rakka, Silvan (Meyyâfârikîn), Hasankeyf ve Harran eski önemlerini kaybettiler. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge Türkiye, Irak, Suriye arasında paylaşıldı. Urfa, Samsat, Harran, Re'sül'ayn (Ceylanpınar), Nusaybin, Cizre, Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Silvan Türkiye'de, Musul ile Sincar, Irak, Rakka ile Ca'ber ise Suriye sınırları içinde kaldı. Suriyeliler Rakka yanında büyük bir baraj kurdular. Türkiye kesiminde ise bölgenin kalkındırılması için yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Bugün gerçekleştirilmekte olan Güneydoğu Anadolu Projesi'yle (GAP) önümüzdeki yıllarda bölgenin hızla kalkınması ümit edilmektedir (bölgenin Osmanlılar devrindeki tarihi için bk. DİYARBAKIR; MUSUL).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), bk. İndeks; Belâzürî, *Fütâh* (Müneccid), I, 204-215; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 204-230; *Hüdûdü'l-âlem* (Minnorsky), bk. İndeks; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsım*, s. 136-151; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 238; II, 134-136; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 532-535; İbn Şeddâd, *el-A'läku'l-hâfîre ft zikri ümerâ' iş-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Abbâre), Dimaşk 1978, III/1, s. 4-9; J. Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1960, s. 75-80; a.mlf., *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 87, 88, 91, 92; a.mlf., *İslâmiyetin İlk Devirlerinde Dini-Siyasî Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 66, 78, 80, 118, 133; Fikret İşıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960; G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 86-104; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", *CHr.*, V, 24, 41, 92, 97, 101, 109-111, 121, 183; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 48-51; a.mlf., *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 77-84; E. Herzfeld, "Über die historische Geographie von Mesopotamien", *Mitteilungen aus Justus Perthes's geographischer Anstalt*, XLV, Berlin 1909, s. 345-349; a.mlf. — F. Sarre, "Archaeologische Reise im Euphrat und Tigris-Gebiet", *Forschungen zur Islamischen Kunst*, III, Berlin 1911-20; A. Poidebard, "Les Routes anciennes de Haute Djezireh", *Syria*, VIII, Paris 1927; a.mlf., "Mission archeologique en Haute Djezireh", a.e., XI (1930); Mükrimin H. Yınanç, "Diyarbekir", *İA*, III, 601-625; V. Minorsky, "Mardin", a.e., VII, 317-322; M. Canard, "al-Djazira", *EF* (Fr.), II, 536-537.

RAMAZAN ŞEŞEN

CEZİRE-i İBN ÖMER

(bk. CİZRE).

CEZİRETÜLARAB

(bk. ARABİSTAN).